

Осмонов Самарбек Жумабекович
КАРА-КЫРГЫЗ АВТОНОМИЯЛЫК ОБЛАСТЫНЫН ӨЗГӨРҮШ КОМИТЕТИНИН
ИШМЕРДҮҮЛҮГҮ

Осмонов Самарбек Жумабекович
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ РЕВОЛЮЦИОННОГО КОМИТЕТА КАРА-КЫРГЫЗСКОЙ
АВТОНОМНОЙ ОБЛАСТИ

Osmonov Samarbek Zhumabekovich
ACTIVITIES OF THE REVOLUTIONARY COMMITTEE OF THE KARA-KYRGYZ
AUTONOMOUS REGION

УДК. 94(575.2)

Аннотация. Бул макалада автор колдо бар адабияттарды пайдаланып улуттук мамлекеттүүлүгүбүздүн алгачкы өкмөтү өзгөрүш комитетинин ишмердүүлүгүн ачып берүүгө аракет жасады. Борбордук Азияда жүргүзүлгөн улуттук-мамлекеттик жиктешүүнүн натыйжасында РСФСРдин курамында Кара-Кыргыз автономиялык областы түзүлгөн. 1924-жылдын 14-октябрында Москва шаарында өткөн Бүткүлроссиялык Борбордук аткаруу комитетинин (ББАК) экинчи сессиясы өзүнүн токтому менен Кара-Кыргыз автономиялык областынын түзүлүшүн мыйзамдуу бекиткен. Анда: «Кара-кыргыз элинин жумушчулар жана дыйкандар массасынын жалпы мүдөөсүн аткаруу максатында, кара-кыргыз элине Туркестан АССРинин курамынан чыгып, РСФСРдин курамында Кара-кыргыз автономиялык областын түзүү укугу берилсин» [4.28-б.] деп айтылган. Ошентип, көп кылымдарга созулган тыныгуудан кийин, кыргыз эли кайрадан өзүнүн совет тибиндеги автономиялык область формасындагы улуттук мамлекеттүүлүгүнө ээ болду. Бул тарыхый факт кыргыз элинин тарыхындагы эң маанилүү окуя болуп калды. Анын натыйжасында мурда, Туркестан АССРинин ар кайсы областтарында, уезддеринде жана болуштуктарында чачыранды болуп жаткан кыргыз жерлери жана кыргыз эли бир бүтүнгө биригип (толук болбосо да), элибиздин саясий, экономикалык, социалдык жана маданий өнүгүшү үчүн ыңгайлуу шарттар түзүлдү. Кыргыз эли өз эне тилинде иштеген бийлик жана башкаруу органдарын, билим берүү, коомдук-саясий жана маданий-агартуучу мекемелерин, сот органдарын уюштурууга мүмкүнчүлүк алды. Ошондой эле, бул факт, кыргыз улуттук мамлекеттүүлүгүнүн андан ары өнүгүшүнүн жана анын укуктарынын кеңейишинин укуктук негизи болуп калгандыгын белгилөө абзел.

Негизги сөздөр. Кара-Кыргыз, автономия, ревком, Борбордук аткаруу комитети, өзгөрүш комитети, АССР.

Аннотация. В этой статье автор попытался раскрыть деятельность Комитета по преобразованию первого правительства национальной государственности, используя доступную литературу. В результате национально-государственного размежевания, проведенного в Центральной Азии, была образована Кара-Киргизская автономная область в составе РСФСР. Вторая сессия Всероссийского Центрального Исполнительного комитета (ВЦИК), состоявшаяся 14 октября 1924 года в Москве, своим постановлением узаконила образование Кара-Киргизской автономной области. В нем говорилось: «в целях выполнения общего желания рабочих и крестьянских масс Кара-Киргизского народа предоставить кара-киргизскому народу право на выход из состава Туркестанской АССР и образование Кара-Киргизской автономной области в составе РСФСР» [С. 4.28.] было сказано. Таким образом, после многовекового перерыва кыргызский народ вновь обрел свою национальную государственность в виде автономной области советского типа. Этот исторический факт стал важнейшим событием в истории кыргызского народа. В результате этого кыргызские земли и кыргызский народ, ранее рассредоточенные по разным областям, уездам и частям Туркестанской АССР, объединились в единое целое (хотя и не полностью), создав благоприятные условия для политического, экономического, социального и культурного развития нашего народа. Кыргызский народ получил возможность организовать органы власти и управления, работающие на родном языке, образовательные, общественно-политические и культурно-просветительские учреждения, судебные органы. Следует также отметить, что данный факт стал правовой основой дальнейшего развития Кыргызской национальной государственности и расширения ее прав.

Ключевые слова. Кара-Киргизия, автономия, ревком, Центральный Исполнительный комитет, облисполком, АССР.

Annotation. The article deals with the activities of the Committee for the Transformation of the first Government of National Statehood revealed by the author using the available sources. As a result of the national-state demarcation held in Central Asia, the Kara-Kirghiz Autonomous Region was formed as part of the RSFSR. The second session of the All-Russian Central Executive Committee (ARCEC), held on October 14, 1924 in Moscow, legalized the formation of the Kara-Kirghiz Autonomous Region by its resolution. It was said: "in order to fulfill the common desire of the working and peasant masses of the Kara-Kyrgyz people to grant the Kara-Kyrgyz people the right to secede from the Turkestan ASSR and form the Kara-Kyrgyz Autonomous Region as part of the RSFSR" [p. 4.28.] Thus, after a centuries-long break, the Kyrgyz people regained their national statehood in the form of an autonomous Soviet-type region. This historical fact has become the most important event in the history of the Kyrgyz people. As a result, the Kyrgyz lands and the Kyrgyz people, previously dispersed across different regions, counties and parts of the Turkestan ASSR, united into a single whole (although not completely), creating favorable conditions for the political, economic, social and cultural development of our people. The Kyrgyz people had the opportunity to organize authorities and administrations working in their native language, educational, socio-political, cultural and educational institutions, judicial authorities. It should also be noted that this fact has become the legal basis for the further development of the Kyrgyz national statehood and the expansion of its rights.

Keywords: Kara-Kyrgyzstan, autonomy, revolutionary committee, Central Executive Committee, Regional Executive Committee, ASSR.

Улуттук мамлекеттүүлүктүн түзүлүшү менен автономиялык областты башкаруу ишин жүзөгө ашыра турган мамлекеттик бийлик органдарын түзүү зарылдыгы жаралды. Ошондуктан, 1924-жылдын 21-октябрында РСФСРдин БАКАынын Президиуму өзүнүн чечими менен Кыргызстандын аймагындагы убактылуу жогорку мамлекеттик бийлик жана башкаруу органы катары, курамы 17 адамдан турган ККАОнун Өзгөрүш комитетин (Ревком) түзөт. Анын курамына *Иманалы Айдарбеков (төрага), Д. Зулфибаев жана И. Янгулатов (төраганын орун басарлары), мүчөлөрү – М. Каменский, Ж. Абдрахманов, С. Малышев, С. Чоңбашев, П. Покровский, М. Ботбаев, Б. Сарыбаев, Р. Расулев, Э. Арабаев, Р. Худайкулов, И. Тойчинов, М. Чанышев, А. Асылбеков жана В. Квитко кирген.* [1. 3-б.]. Эң алгачкы кыргыз улуттук советтик мамлекетинин эң алгачкы эң жогорку бийлик органынын эң алгачкы курамы ушундай болгон. ККАОнун жана анын жогорку бийлик органы Өзгөрүш комитетинин түзүлүшү менен кыргыз улуттук советтик мамлекеттүүлүгүнүн жандуу тарыхы башталат.

ККАОнун Өзгөрүш комитетинин негизги милдеттери болуп төмөнкү маселелер эсептелген: автономиялык областтын аймагында мамлекеттик башкаруу ишин жүзөгө ашыруу, областтын мамлекеттик аппаратын түзүү, Ревком бүткүл мамлекеттик бийлик жана башкаруу укуктарын өткөрүп берүүгө милдеттүү болгон Советтердин учредительдик курултайын даярдоо жана чакыруу.

Өзгөрүш комитети өз ишин 1924-жылдын 12-ноябрында баштаган. Бул күнү Өзгөрүш комитетинин биринчи пленардык жыйыны (Пленум) өтүп, анда анын 9 адамдан турган Президиуму шайланган. Президиумдун төрагалыгына облревкомдун төрагасы И. Айдарбеков шайланат [1.1-2].

Мамлекеттик бийлик жана башкаруу структурасынын эффективдүү иштешинде өлкөнүн аймагын туура райондоштуруу чоң роль ойногон. Ошондуктан, ушул эле Пленумда ККАОнун административдик-аймактык түзүлүшү жөнүндөгү маселе каралган жана курамына Янгулатов, Тойчинов, Малышев жана Дублицкий кирген областты райондоштуруу комиссиясы түзүлгөн. Пленум Кыргызстандын чек арасын тактоо жана картасын түзүү жөнүндө атайын чечим кабыл алган. Ички райондоштуруу боюнча Пленум областты эки: Пишпек жана Жалал-Абад округдарына бөлүү чечимин кабыл алган. Бирок, көп өтпөй, иш жүзүндө мындай бөлүштүрүү туура эмес экендиги байкалып, Ревкомдун Президиуму 1924-жылдын 13-декабрында автономиялык областтын аймагын төрт: Жалал-Абад (курамында 19 болуштук), Каракол-Нарын (курамында 16 болуштук), Пишпек (курамында 26 болуштук) жана Ош округуна (курамында 20 болуштук) кайрадан бөлүү жөнүндө чечим кабыл алат [1. 22-23].

Мындай бөлүштүрүү РСФСРдин БАКАынын Президиуму тарабынан 1925-жылдын 6-июнунунда гана биротоло бекиген [2.32].

Өзгөрүш комитетинин алдында турган дагы бир орчундуу маселе, автономиялык областтын административдик борборун тандоо болгон. Кыргызстанда тез арада областтык административдик мекемелерди жайгаштыра турган шаар болбогондуктан, Облревком алгачкы айларда, убактылуу Ташкент шаарында туруп калган [2. 7-8].

Мындай абал 1924-жылдын декабрь айынын аягына чейин созулган жана автономиялык областтын кеңири аймагын башкаруу ишинде бир топ кыйынчылыктарды жараткан. Ошондуктан, облревком 25-ноябрь күнү областтык административдик мекемелерди Пишпек шаарына көчүрүү боюнча убактылуу комиссия түзөт [2. 10-11].

Автономиялык областтын борборун Кыргызстандын аймагына көчүрүү Өзгөрүш комитетинин ишин алда канча жеңилдеткен, аны эл массасы менен жакындаштырган, чарбаны жана маданий-массалык иштерди кеңири жайылтууга шарт түзгөн.

Кара-кыргыз автономиялык областынын административдик борборун тандоодо бир нече шаарлар каралган. Мисалы, Ж.Абдрахманов Кыргызстандын административдик борбору катары Анжиян шаарын сунуштаган. Бирок, Москвадан келген комиссия, шаардын айланасындагы айыл-кыштактардын баарында кыргыздар жашагандыгына карабастан, шаардын өзүндө кыргыздар жокко эсе деген шылтоо менен, маселени кыргыздардын пайдасына чечкен эмес. Ал эми, Кыргызстандын аймагында болсо, мындай статуска ээ болуучу шаар катары эң алгач Жалал-Абад шаары тандалган. Анткени, каралып жаткан мезгилде өлкөбүздүн аймагында темир жол түйүнү келген жалгыз шаар Жалал-Абад эле. Ал мезгилде темир жол негизги байланыш түйүнү болуп, саясий, экономикалык маселелерде стратегиялык мааниси зор болгон. Бирок, комиссия Жалал-Абад шаарынан областтык административдик мекемелерди жайгаштырууга ылайыктуу бир да имарат тапкан эмес. Мындай имаратты тез арада курууга каражат да болбогон. Натыйжада, автономиялык областтын «убактылуу» административдик борбору катары Пишпек шаары тандалган. 1925-жылдын март айында өткөн Учредительдик курултайдын документтеринде Пишпек шаары «убактылуу административдик борбор» статусун сактаган. Кийин бул маселе унутулган да, кийинки жылдары аны эч ким кайра көтөргөн эмес. Ошентип, Пишпек, кийин Фрунзе, азыр болсо Бишкек шаары республикабыздын саясий-административдик гана борбору болбостон, экономикалык, маданий да борбору болуп калды. Бул болсо, албетте, башка шаарларга салыштырмалуу баш калаабыздын инфраструктурасынын тез темп менен өнүгүшүн шарттады.

1924-жылдын 22-ноябрында ККАОнун Өзгөрүш комитети: «ушул күндөн баштап, Кыргыз автономиялык областынын убактылуу өкмөтү катары өз милдеттерин аткарууга киришкендиги» [1.7-8] жөнүндө жарыялайт.

Ревкомдун төрагасы бир эле учурда анын Президиумунун да төрагасы болуу менен Ревкомдун жана Президиумдун жыйындарын чакырган, аларда төрагалык кылган, же бул милдетти өзүнүн орун басарларынын бирине, же болбосо, ревкомдун кайсы бир мүчөсүнө жүктөгөн.

Облревком коллективдүү чечүүнү талап кылган маселелерди пленардык жыйынга алып чыккан. Ревкомдун пленардык жыйыны анын коллегиялык органы болгон. Анда, төрага, анын орун басарлары жана ревкомдун мүчөлөрүнөн башка мамлекеттик кызматкерлер кеңеш берүүчү добуш менен катышкан.

Ревкомдун жыйыны анын мүчөлөрүнүн жарымынан көбү катышкан учурда гана мыйзамдуу деп эсептелинген. Ревкомдун жана анын Президиумунун токтомдору жана башка актылары жыйынга катышкандардын көпчүлүк добушу менен кабыл алынган.

Облревкомдун жыйындарынын аралыгында автономиялык областты башкаруу боюнча күнүмдүк ишти анын Президиуму жүргүзгөн. Ал, өз ишинде ККАОнун Ревкомуна толук жоопкерчиликти болгон жана анын көзөмөлү астында иш алып барган.

Ревкомдун жана анын Президиумунун актылары мыйзам күчүнө ээ болгон жана бардык коомдук жана мамлекеттик органдар, мамлекеттик кызматкерлер жана атуулдар тарабынан милдеттүү түрдө аткарылган.

Ревком жана анын Президиумунун иштеген мезгилинде 1924-ж. 12-ноябрынан 1925-ж. 15-мартына чейин 51 жыйын өткөрүлүп, анда автономиялык областты башкаруу ишине, Советтердин Учредительдик курултайын чакырууга, борбордук жана жергиликтүү бийлик жана башкаруу органдарын түзүү жана бекемдөө, эл чарбасын калыбына келтирүү, маданиятты,

саламаттыкты сактоо, эл агартуу ишин өнүктүрүүгө байланышкан ар кандай мүнөздөгү 665 маселе [4.76] талкууланган жана каралган.

Областтык мамлекеттик башкаруу жана бийлик аппаратын түзүү ККАОнун Ревкомунун алдында турган, токтоосуз чечүүнү талап кылган эң орчундуу маселе болгон. Ансыз, областты башкаруу, автономиялык областтын түзүлүшүнө байланыштуу жаралган көптөгөн маселелерди чечүү мүмкүн эмес эле.

Облревком мамлекеттик бийлик жана башкаруу аппаратын эң татаал, оор кырдаалда түзгөн. Керектүү кадрлар, айрыкча улуттук кадрлар таптакыр жетишкен эмес. Улуттук кадрларсыз мамлекеттик аппараты кыргыз элинин кеңири массасына жеткирүү мүмкүн эмес эле.

Кара-Кыргыз автономиялык областынын түзүлгөнүнүн алгачкы күндөрүнөн тартып эле башталган кыргыз кызматкерлеринин ортосундагы топтук күрөш да, Ревкомдун ишинде бир топ кыйынчылыктарды жараткан.

1924-жылдын 22-ноябрында Облревком областтык, округдук жана райондук мекемелердин штаттарын иштеп чыгуу жана ал органдарга жооптуу кызматкерлерди дайындоо үчүн курамы 5 адамдан турган штаттык-уюштуруу жана аттестациялык комиссияларды түзөт. Бардык кызматкерлер облревкомго жана ал тарабынан түзүлгөн бөлүмдөргө аттестациялык комиссия аркылуу гана кабыл алынууга тийиш болгон.

Облревкомдун ушул эле жыйынында анын төмөнкүдөй тармактык 14 бөлүмү түзүлгөн: областтык пландоо бөлүмү, жергиликтүү чарба (өнөр жай) бөлүмү, жер башкармалыгы, областтык сот, областтык прокуратура, суу чарба башкармалыгы, областтык эмгек бөлүмү, областтык статистика бюросу, областтык саламаттыкты сактоо борбору, жумушчу-дыйкан инспекциясынын областтык бөлүмү, областтык ички иштер бөлүмү, областтык финансы бөлүмү жана областтык элге билим берүү бөлүмү [1.10].

Ошондой эле, Ревкомдун алдында ар түрдүү туруктуу жана убактылуу комиссиялар түзүлгөн жана иштеген. Мисалы: райондоштуруу [1.65-67], мамлекеттик аппараты жергиликтештирүү [1.82], балдардын жашоосун жакшыртуу [1.53], Кытайдан кайткан качкындарга жардам көрсөтүү [1.53], согуштун инвалиддерине, оорукчан кызыл аскерлерге жана согушта курман болгон кызыл аскерлердин үй-бүлөлөрүнө жардам берүү комитети [1.15], областтык ден-соолукту чыңдоо Совети ж. б [1. 53].

Ревкомдун алдында иштеген туруктуу комиссиялар Советтердин Учредительдик курултайында КАОнун аткаруу комитети түзүлгөндө анын карамагына өтүшкөн.

Ревком туруктуу комиссиялардан башка, күнүмдүк уюштуруу маселелерин чечүү үчүн убактылуу комиссияларды да түзгөн. Мындай комиссиялар алдына коюлган милдетти аткаргандан кийин, эреже катары жоюлган. Алар: Советтерди кайра шайлоо боюнча комиссия, борбордук мекемелерди Пишпек шаарына көчүрүү боюнча комиссия, турак жай комиссиясы, областтык курултайды даярдоо боюнча комиссия ж. б. эле [1. 10].

Аталган комиссияларды түзүү жаңыдан түзүлгөн Кара-Кыргыз автономиялык областынын алдында турган ар кандай татаал маселелерди чечүү зарылдыгынан келип чыккан. Алар, экономиканы жана маданиятты калыбына келтирүү жана өнүктүрүү, мамлекеттик аппараты жергиликтештирүү, жергиликтүү бийлик органдарын түзүү, эмгекчилерди мамлекеттик жана коомдук башкаруу ишине тартуу, ж. б. маселелер болгон. Албетте, өлкө алдында турган бул маселелерди Ревком жана анын Президиуму өз күчтөрү менен гана чече алмак эмес. Токтоосуз чечүүнү талап кылган маселелерди чечүүдө жогоруда аталган комиссиялар Кара-Кыргыз ревкомуна чоң көмөк көрсөттү.

Областын мамлекеттик аппаратын калыптандырууда 1924-жылдын 22-ноябрында курамында 12 адамдан түзүлгөн Жумушчу-дыйкандар инспекциясы манилүү роль ойноду [1. 7-10].

Жогоруда белгилегендей, облревкомдун негизги милдеттеринин бири Советтердин жалпы Кыргызстандык Учредительдик курултайын даярдоо жана чакыруу болгон. Ушул максатта облревкомдун Президиуму 1924-жылдын 13-декабрында атайын токтому менен шайлоо өткөрүү жана Учредительдик курултайды даярдоо боюнча комиссия түзөт [3. 24-25].

1925-жылдын февраль-март айларында Кеңештерге шайлоо өткөрүлгөн. Шайлоолорду даярдоо жана өткөрүү курч мүнөздө жүргөн таптык жана топтук күрөштөрдүн шарттарында өткөн [1. 74-75].

1925-жылдын шайлоо кампаниясынын жыйынтыгында Кеңештердин жалпы Кыргызстандык биринчи учредительдик курултайы чакырылган. Курултай 1925-жылдын 27-мартында ачылып, 30-мартка чейин иштеген [5. 108, 11].

Курултайда ККАОнун Өзгөрүш комитетинин (ревкомдун) ишмердүүлүгү жөнүндөгү докладды анын төрагасы И. Айдарбеков жасаган. Доклад угулгандан кийин, курултай Кара-Кыргыз автономиялык областынын эң алгачкы өкмөтүнүн ишмердүүлүгүн оң баалаган Резолюция кабыл алган [3.15].

Ошентип, кыргыз элинин автономиялык область формасында өзүнүн улуттук советтик мамлекеттүүлүгүнүн түзүлүшү (1924-ж.), элибиздин тарыхый өнүгүүсүндөгү эң чоң саясий жетишкендик болгон. Бул тарыхый факт-кыргыз жерлеринин биригишин (толук болбосо да), кыргыз элинин консолидацияланышын шарттады. ККАОнун, андан кийин КАОнун (1925-ж.) жогорку мамлекеттик бийлик жана башкаруу органдары (Ревком, Облатком), анда иштеген мамлекеттик ишмерлер, өздөрүнүн ишмердүүлүгүнүн натыйжасында Кыргыз улуттук мамлекеттүүлүгүнүн тарыхый өнүгүүсүнүн кийинки этаптарына өбөлгө түздү.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР ЖАНА АРХИВДИК БУЛАКТАР:

1. Ф. 20. Кыргыз автономиялык областынын жумушчулар, дыйкандар жана кызыласкерлер депутаттарынын Кеңештеринин аткаруу комитети (КАОнун облаткому). КР БМАСы, ф. 20, оп. 1, иш кагазы 3.
2. КР БМАСы, ф. 20, оп. 1, иш кагазы 114.
3. КР БМАСы, ф. 20, оп. 1, иш кагазы 38.
4. К вопросу государственного строительства Советского Киргизстана (1924 - 1937 гг.). Сб. док. Ф.: Кыргызстан, 1974.- 318 с.
5. Резолюции и постановления съездов Советов Киргизии (1925 - 1937 гг.). - Ф.: Кыргызстан, 1973. 264 с.